

Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 10 sierpnia 2017 r., II CSK 844/16

Paweł Rafałowicz

Doktorant w Zakładzie Prawa Cywilnego i Prawa Międzynarodowego Prywatnego Uniwersytetu Wrocławskiego, asystent sędziego w I Wydziale Cywilnym Sądu Okręgowego we Wrocławiu.

✉ pawel.rafalowicz@uwr.edu.pl

Comments on the Judgment of the Polish Supreme Court of 25 August 2017, II CSK 844/16

The Supreme Court considered the nature of the obligation to remedy damage caused as a punitive measure before the change of succession law that took place on July 1, 2015 and whether this obligation passes on to the heirs of the obliged deceased. The Court stated that this obligation is of a compensatory nature, because it is derived from civil law. This obligation is not strictly connected with the deceased and therefore - is subject to succession. The obligation to remedy damage caused passes on to the minors and that this is not a cause for the application of article 5 of the Civil Code, which pertains to the abuse of subjective rights.

Teza: Obowiązek wynikający z art. 46 k.k. w brzmieniu obowiązującym do dnia 1 lipca 2015 r. nie był wyłącznie obowiązkiem prawnokarnym, takim jak na przykład obowiązek zapłaty grzywien i kar pieniężnych, lecz miał charakter cywilnoprawny. Obowiązki majątkowe, mimo braku wyraźnego wskazania normatywnego, posiadając charakter cywilnoprawny, należą do spadku.

1. Wstęp

W głosowanym wyroku Sądu Najwyższy już nie pierwszy raz zajmował się sporną kwestią dotyczącą charakteru obowiązku naprawienia szkody, o którym stano-

wi ustawa – Kodeks karny¹ (dalej: k.k.)². Tym razem problem, przed

- 1 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r., poz. 2204).
- 2 W różnych orzeczeniach Sąd Najwyższy dotychczas przyjmował różne poglądy. Represyjny charakter środka z art. 46 k.k. podkreślały m.in.: wyrok SN z dnia 25 czerwca 2015 r., II KK 171/15, KZS 2015, nr 10, poz. 16, KZS 2016, nr 5, poz. 1; wyrok SN z dnia 23 lipca 2009 r., V KK 124/09, OSNwSK 2009, nr 1, poz. 1593; wyrok SN z dnia 3 kwietnia 2014 r., V KK 76/14, KZS 2014, nr 7–8, poz. 23. Za charakterem kompensacyjnym natomiast opowiedziano się np. w postanowieniu SN z dnia 15 maja 2015 r.,

którym stanął skład orzekający, dotyczył dziedziczenia obowiązku odszkodowawczego ujętego jako środek karny w art. 46 k.k. przed nowelizacją kodeksu, tj. do dnia 1 lipca 2015 r.³ Sąd przede wszystkim odpowiedział na dwa istotne pytania: po pierwsze, jaki charakter ma art. 46 k.k., a po drugie, czy obowiązek zasądzony na podstawie tego przepisu wchodzi w skład spadku po zmarłym sprawcy przestępstwa. Odwołując się przede wszystkim do dyrektyw pozajęzykowych, w judykacie słusznie stwierdzono, że obowiązek ten ma charakter cywilnoprawny i jest dziedziczny. Wyrok ten ma istotne znaczenie praktyczne, zgodnie bowiem ze stanowiskiem Sądu Najwyższego spadkodawcy będą zobowiązani uczynić zadość obowiązkowi karnemu, który *de facto* nie został na nich nałożony.

2. Stan faktyczny i stanowiska sądów obu instancji

Wyrokiem karnym Sądu Rejonowego w S. z dnia 14 kwietnia 2003 r. K.W. (daleka krewna D.N.) została zobowiązana na podstawie art. 46 § 1 k.k. do naprawienia szkody poprzez zapłatę kwoty 271 699,98 zł na rzecz Skarbu Państwa – Sądu Okręgowego w S. Zobowiązana K.W. zmarła 20 maja 2010 r., a spadek po niej nabyła D.N. i inni spadkobiercy. Następnie powyższemu wyrokowi karnemu postanowieniem Sądu Rejonowego w S. nadano klauzulę wykonalności przeciwko spadkobiercom K.W., w tym D.N. W związku z tym pozwana wniosła powództwo przeciwegzekucyjne przeciwko Skarbowi Państwa – Sądowi Okręgowemu w S. Sąd ten wyrokiem z dnia 2 grudnia 2015 r. powództwo uwzględnił. W uzasadnieniu wskazał, że orzeczony w 2003 r. obowiązek naprawienia szkody stanowił określony w art. 39 pkt 5 i art. 46 § 1 k.k. środek karny, a wynikający z niego obowiązek, jako ściśle związany ze skazaną wyrokiem karnym K.W. nie należał do spadku po niej. Jednakże sąd apelacyjny wyrokiem z dnia 9 czerwca 2016 r. zmienił wyrok sądu okręgowego i powództwo oddalił. Powołał się na postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 15 maja 2015 r., V CSK 482/14, zgodnie z którym możliwość orzekania o obowiązku

naprawienia szkody przez sąd karny na podstawie art. 46 § 1 k.k. nie oznacza, że zasądzone odszkodowanie traci cywilnoprawny charakter, w konsekwencji więc obowiązek ten wchodzi w skład spadku.

W skardze kasacyjnej powódka D.N. zarzuciła sądowi naruszenie art. 46 § 1 k.k. w brzmieniu nadanym przez ustawę z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, poprzez wadliwe zakwalifikowanie środka karnego w postaci obowiązku naprawienia szkody jako zobowiązania o charakterze cywilnoprawnym. Jej zdaniem środek ten jest instytucją prawa karnego materialnego, do którego zastosowanie znajdują dyrektywy wymiaru kary, a nie przepisy prawa cywilnego. Skarżąca podniosła także zarzut naruszenia art. 922 § 2 k.k. poprzez wadliwe zakwalifikowanie obowiązku naprawienia szkody, wynikającego ze środka karnego, jako podlegającego dziedziczeniu. Zarzucając zaś ponadto naruszenie art. 5 k.c., wskazała, że jest osobą małoletnią i daleką krewną skazanej K.W., a w chwili popełnienia przez nią przestępstwa jeszcze się nie narodziła.

3. Stanowisko Sądu Najwyższego

Sąd Najwyższy zauważył, że umiejscowienie obowiązku naprawienia szkody w rozdz. V k.k. zatytułowanym „Środki karne” przez wiele lat wywoływało kontrowersje zarówno w doktrynie prawa karnego, jak i w orzecznictwie. Większość zagadnień związanych z orzekaniem i wykonywaniem orzeczeń nakładających obowiązek naprawienia szkody wynikała z niejednorodnego charakteru tego środka. Sąd Najwyższy stanął na stanowisku, że cywilnoprawny charakter zobowiązania, które powstało z czynu będącego przestępstwem, podkreśla sam ustawodawca, wskazując w art. 46 § 1 k.k., że sąd karny orzeka o obowiązku naprawienia szkody w całości lub części, stosując przepisy prawa cywilnego; nie stosuje się tylko przepisów prawa cywilnego o możliwości zasądzenia renty i przedawnieniu roszczeń.

Potwierdzeniem wykładni art. 46 k.k., przyjmującej prymat funkcji kompensacyjnej nad funkcją represyjną, była nowelizacja przepisów kodeksu karnego dokonana ustawą z dnia 20 lutego 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2015 r. poz. 36). Na jej podstawie z dniem 1 lipca 2015 r., wobec uchylecia art. 39 pkt 5 k.k., obowiązek naprawienia szkody został usunięty z katalogu

V CSK 482/14, Legalis 1337784 i uchwałe SN z dnia 13 lipca 2011 r., III CZP 31/11, OSNC 2012/3/29.

3 Ustawa z dnia 20 lutego 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2015 r., poz. 396).

środków karnych. W znowelizowanym art. 46 § 1 k.k. wyraźnie ustanowiono, że sąd karny, nakładając obowiązek naprawienia szkody, stosuje przepisy prawa cywilnego. Na skutek dokonanych zmian regulacja przewidziana w art. 46 k.k. oparta jest na podstawowej zasadzie odpowiedzialności deliktowej zawartej w art. 415 k.c. Obowiązek naprawienia szkody wyrażonej przestępstwem przejął obecnie w całości funkcję powództwa adhezyjnego, czego konsekwencją była rezygnacja z tej instytucji.

Wobec braku wyraźnego wskazania ustawowego dotyczącego dziedziczności bądź niedziedziczności danego prawa lub obowiązku, wniosek taki musi być wyprowadzony z jego natury lub charakteru. Jednocześnie Sąd Najwyższy zwrócił uwagę na istnienie w systemie prawnym domniemania dziedziczności praw i obowiązków zmarłego, jeśli mają one charakter cywilny i majątkowy. Powołując się na literaturę i orzecznictwo, wskazał, że roszczenie o naprawienie szkody, jak i odpowiadający mu obowiązek są zasadniczo dziedziczne. Tylko wyjątkowo, ze względu na istotę i naturę prawa, którego realizacja ma na celu zaspokojenie interesu wyłącznie samego spadkodawcy, nie można ich dochodzić po śmierci poszkodowanego. Uznał przy tym, że okoliczności dotyczące osoby spadkodawcy (np. jego wina będąca podstawą powstania obowiązku odszkodowawczego) nie oznaczają ścisłego związku danego prawa lub obowiązku z osobą spadkodawcy i nie wyłączają przejścia ich w drodze dziedziczenia.

Sama okoliczność, że powódka jest osobą małoletnią, zdaniem składu orzekającego nie mogła stanowić podstawy do uznania, że żądanie strony powodowej jest sprzeczne z zasadami współżycia społecznego (art. 5 k.c.). Powódka nabyła bowiem spadek z dobrodziejstwem inwentarza, co oznacza, że odpowiada za długi spadkowe do wartości stanu czynnego spadku (art. 1031 § 2 k.c.).

4. Ocena stanowiska Sądu Najwyższego

4.1. Charakter prawny obowiązku naprawienia szkody

Jedno zdarzenie może stanowić przyczynę wszczęcia zarówno procesu karnego, jak i cywilnego. Z taką sytuacją mamy do czynienia w przypadku zdarzeń,

które jednocześnie spełniają przesłanki do uznania ich za czyny niedozwolone w myśl ustawy – Kodeks cywilny⁴ (dalej: k.c.) oraz czyny zabronione według ustawy – Kodeks karny. Inne są jednak konstrukcyjne cele postępowania sankcjonujących to zdarzenie. W procesie cywilnym pokrzywdzeni mogą dochodzić naprawienia szkody w postaci zapłaty odszkodowania (za wyrządzone szkody majątkowe) lub zadośćuczynienia (za szkody niemajątkowe) na swoją rzecz. Z kolei proces karny nastawiony jest na wymierzenie określonej dolegliwości sprawcy, stanowiącej wyraz dezaprobaty dla dokonanego czynu.

Obowiązek naprawienia szkody nie jest środkiem wywodzącym się z prawa karnego, lecz z prawa cywilnego. Jest to bowiem rodzaj świadczenia, którego źródłem są delikty w rozumieniu cywilistycznym. Polski ustawodawca zdecydował się jednak wprowadzić do kodeksu karnego obowiązek naprawienia szkody. Jest to wynik rozwoju ideologii sprawiedliwości naprawczej, zgodnie z którą rozstrzygnięcie sądu karnego ma zapewniać osobom pokrzywdzonym przestępstwem restytucję doznanych szkód⁵.

Obowiązek naprawienia szkody pełni kilka funkcji społecznych:

1. funkcję kompensacyjną, polegającą na wyrównaniu szkody doznanej przez poszkodowanego i doprowadzenie do takiej sytuacji, jak gdyby zdarzenie wywołujące szkodliwe następstwa nie nastąpiło;
2. funkcję represyjną, wyrażającą się w zadaniu osobie odpowiedzialnej za szkodę dolegliwości związanej z ciążącym na niej obowiązkiem świadczenia odszkodowawczego;
3. funkcję prewencyjną i wychowawczą, polegającą na oddziaływaniu norm prawnych wyznaczających odpowiedzialność odszkodowawczą w kierunku kształtowania lub umacniania po-

4 Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r., poz. 459, 933, 1132).

5 A. Muszyńska, *Znaczenie „zachowania się pokrzywdzonego” dla orzeczenia naprawienia szkody: uwagi na tle modelu sprawiedliwości naprawczej (w:) Problemy wymiaru sprawiedliwości karnej. Księga jubileuszowa profesora Jana Skupińskiego*, red. A. Błachnio-Parzych, J. Jakubowska-Hara, J. Kosonoga, H. Kuczyńska, Warszawa 2013, s. 100–101.

staw ludzkich sprzyjających zapobieganiu wyrażdaniu szkód⁶.

Dla rozstrzygnięcia trafności prezentowanego wyroku kluczowe jest ustalenie, która z tych funkcji ma znaczenie największe. Aby odpowiedzieć na to pytanie, należy sięgnąć także do prawa cywilnego – rdzenia, z którego obowiązek ten się wywodzi.

odszkodowawczej, to jednak dla samego odpowiedzialnego za delikt obowiązek naprawienia szkody spełnia rolę represyjną i wychowawczą⁷.

W prawie karnym natomiast na pierwszy plan wysuwają się funkcje: ochronna, represyjna, prewencyjna i sprawiedliwościowa. Sens i cel tej gałęzi prawa sprowadza się do ukarania sprawcy poprzez wymie-

Sens obowiązku naprawienia szkody w prawie cywilnym najpełniej wyjaśnia funkcja kompensacyjna. Jednak dla sprawcy czynu niedozwolonego wydanie wyroku zasądającego od niego odpowiednią kwotę tytułem naprawienia szkody na rzecz pokrzywdzonego może być swojego rodzaju „karą”. Dlatego obowiązek naprawienia szkody dla samego odpowiedzialnego za delikt spełnia rolę represyjną i wychowawczą.

Ogólnym celem prawa cywilnego jest przede wszystkim ochrona własnych interesów podmiotów występujących we wzajemnych relacjach jako podmioty autonomiczne i równorzędne. Idąc za tą myślą, możemy dojść do wniosku, że sens obowiązku naprawienia szkody w prawie cywilnym najpełniej wyjaśnia funkcja kompensacyjna. Inne funkcje nie są istotne dla ogólnej regulacji odpowiedzialności odszkodowawczej, albowiem nie determinują one podstawowych rozstrzygnięć ustawowych. Niemniej jednak dla sprawcy czynu niedozwolonego wydanie wyroku zasądającego od niego odpowiednią kwotę tytułem naprawienia szkody na rzecz pokrzywdzonego stanowi dolegliwość, która polega na uszczupleniu jego majątku. W tym sensie może być dla niego swojego rodzaju „karą”. I choć ta funkcja nie przyświeca idei

rzenie mu kary oraz innych środków, aby zarówno on sam, jak i inni członkowie społeczeństwa wiedzieli, że pewnego rodzaju zachowania nie są aprobowane przez państwo. W związku z tym zasadne staje się pytanie: Czy taki właśnie charakter przybrał obowiązek naprawienia szkody od chwili jego wprowadzenia do regulacji karnej?

Spór, którego dotyczy glosowane orzeczenie, odnosi się jednak do stanu prawnego przed 1 lipca 2015 r., kiedy to art. 46 k.k. umieszczony był w rozdziale „Środki karne”. W myśl tego artykułu sąd karny miał kompetencję do orzeczenia obowiązku naprawienia szkody, mając jednocześnie zakaz stosowania przepisów prawa cywilnego o przedawnieniu roszczenia oraz możliwości zasądzenia renty.

Odnosząc się do kontekstu historycznego, zwróćmy uwagę, że pod rządami kodeksów karnych z 1932

6 Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania – część ogólna*, seria „Podręczniki Prawnicze”, wyd. 12, Warszawa 2016, s. 98–99.

7 W. Daszkiewicz, *Naprawienie szkody w prawie karnym*, Warszawa 1972, s. 17–19.

i 1969 r. naprawienie szkody występowało jako środek probacyjny stosowany w związku z warunkowym zawieszeniem wykonania kary, warunkowym umorzeniem postępowania, warunkowym zawieszeniem wykonania kary oraz warunkowym przedterminowym zwolnieniem przewidzianym w art. 94 k.k. z 1969 r.⁸

Największa zmiana nastąpiła 1 lipca 2015 r., kiedy to w życie weszła ustawa z dnia 20 lutego 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw. Aktualne brzmienie przepisu oraz jego umiejscowienie w rozdziale zatytułowanym „Przepadki i środki kompensacyjne” w zasadzie pozostają poza sporem – naprawienie szkody ma charakter kompensacyjny i może stanowić część naprawienia szkody, której dochodzić następnie można w procesie cywilnym. Świadczy o tym wnioskowy charakter tego środka oraz możliwość dochodzenia pozostałej części roszczeń w postępowaniu cywilnym. Widać zatem, że w prawie karnym pojawia się funkcja kompensacyjna, chociaż w ogólności i z samej natury ma ona charakter wtórny⁹.

Na marginesie warto nadmienić, że obecnie naprawienie szkody występuje jako obowiązek probacyjny stosowany w związku z warunkowym umorzeniem postępowania karnego oraz w związku z warunkowym zawieszeniem wykonania kary. Nałożenie obowiązku naprawienia szkody w tych sytuacjach nie jest możliwe w razie orzeczenia go w charakterze odrębnego środka kompensacyjnego¹⁰.

Z językowego punktu widzenia argument, że obowiązek naprawienia szkody unormowany w prawie karnym jest innym obowiązkiem niż wynikający z prawa cywilnego, nie jest racjonalny. Kontrargumentem dla takiego założenia mógłby być fakt, że posługiwanie się identycznymi terminami w jednej gałęzi prawa nie oznacza zawsze, że na gruncie innej gałęzi jego znaczenie jest identyczne. Odwołując się zaś do kontekstu ustawy, można twierdzić, że skoro naprawienie szkody z art. 46 k.k. zostało umieszczo-

ne w rozdziale „Środki karne”, to oczywiście jest to, że ma ono taki sam charakter jak pozostałe środki karne, a na pewno charakter kompensacyjny nie odgrywa roli pierwszoplanowej¹¹. Dopiero zmiana ustawy z 1 lipca 2015 r. nadała art. 46 k.k. taki charakter, poprzez umieszczenie tego przepisu w rozdziale Va „Przepadki i środki kompensacyjne”.

Spójrzmy jednak na argumentację pozajęzykową analizowanego przepisu. Mianowicie powróćmy do celu wprowadzenia niniejszego obowiązku do polskiego prawa karnego. W uzasadnieniu do projektu kodeksu karnego z 1997 r. wskazano, że reforma prawa i procesu karnego zmierza do istotnej zmiany statusu pokrzywdzonego. Założono w nim nową filozofię karanania, odmienną od dotychczasowej, zdominowanej przez interes państwa, pomijającą znaczenie kompensacji i konieczności redukcji konfliktu między pokrzywdzonym a sprawcą, istniejącego na skutek popełnienia przestępstwa¹². Dlatego też uwzględniono poglądy doktryny akcentujące, że racjonalnie pojęta kara powinna umożliwiać sprawcy naprawienie szkody wynikającej z popełnionego przez niego przestępstwa¹³.

Mając to na uwadze, przyjrzyjmy się podstawowym narzędziom stosowanym w stosunku do sprawców przestępstw. Zarówno kary, jak i środki karne mają charakter indywidualny, tzn. nastawione są na sprawcę czynu i w zasadzie stanowią odwet za naganne zachowanie. W głównej mierze, oprócz kary grzywny, nawiązki czy obowiązku naprawienia szkody, mają charakter niepieniężny. Istotne z punktu widzenia głosowanego orzeczenia jest zatem porównywanie tych instrumentów prawa karnego, które mają charakter pieniężny.

8 D. Szeleszczuk, komentarz do art. 46 (w:) *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, Warszawa 2014, nb 2, s. 315.

9 A. Muszyńska, *Naprawienie szkody wyrządzonej przestępstwem*, Warszawa 2010, s. 42–44.

10 Zob.: art. 67 k.k.; D. Szeleszczuk, komentarz do art. 46...

11 Tak jednak orzekł SN w wyroku z dnia 23 lipca 2009 r., V KK 124/09, OSNwSK 2009, nr 1, poz. 1593.

12 Zob. uzasadnienie rządowego projektu kodeksu karnego (w:) *Nowe kodeksy karne – z 1997 r. z uzasadnieniami. Kodeks karny. Kodeks postępowania karnego. Kodeks karny wykonawczy*, oprac., red., I. Fredrich-Michalska, B. Stachurska-Marcińczak, Warszawa 1997, s. 146–147.

13 A. Murzynowski, *Nałożenie obowiązku naprawienia skutków przestępstwa jako element nowej polityki karanania*, „Państwo i Prawo” 1970, nr 5, s. 715; Z. Gostyński, *Obowiązek naprawienia szkody jako środek polityki karnej*, „Państwo i Prawo” 1986, nr 7, s. 60–61; M. Cieślak, *O węzłowych pojęciach związanych z sensem kary*, „Nowe Prawo” 1969, nr 2, s. 211.

Tak więc zapłata kary grzywny kierowana jest na rzecz Skarbu Państwa, co oznacza, że pokrzywdzony nie uzyskuje z tego żadnej rekompensaty (ma zatem charakter publicznoprawny). Co ważne, w momencie śmierci skazanego kara przestaje istnieć, albowiem w tej sytuacji sąd umarza postępowanie wykonawcze¹⁴. Z kolei środki karne realizują cele uboczne postępowania karnego, które nie mogą być w sposób dostateczny uwzględnione przez sąd w razie poprze-

szkody z kodeksu karnego z pewnością ma charakter cywilnoprawny i podobnie jak w prawie cywilnym – spełnia tę samą funkcję kompensacyjną. Nie ma on zatem ściśle penalnego charakteru jak kary i pozostałe środki karne¹⁶.

Pogląd ten wzmocniony może być także innymi argumentami natury prawnej. Po pierwsze, niezmiennym elementem normy dekodowanej z art. 46 k.k. był zakaz stosowania przepisów o przedawnieniu i rencie,

Obowiązek naprawienia szkody nigdy nie miał *de facto* charakteru odwetowego i nie był nastawiony na prewencję. Akcent tego środka przesunięty był w inną stronę – zainteresowanym nie był sam sprawca, lecz pokrzywdzony.

stania na wymierzeniu samej kary. Mają w zasadzie pełnić funkcję prewencyjną – o charakterze prewencji ogólnej i szczególnej. Nie mają także konkretnego adresata w postaci pokrzywdzonego, za wyjątkiem wynagrodzenia pokrzywdzonemu szkody wyrządzonej czynem zabronionym¹⁵. Tego rodzaju środek jest bowiem nakierowany na pokrzywdzonego i dotyczy bezpośrednio jego osoby.

Właśnie ten argument – w moim przekonaniu – jest uzasadnieniem poglądu, że obowiązek naprawienia szkody nigdy nie miał *de facto* charakteru odwetowego i nie był nastawiony na prewencję, ale na chociażby częściowe zrehabilitowanie szkody drugiej osobie. Akcent tego środka przesunięty był w inną stronę – zainteresowanym nie był sam sprawca, lecz pokrzywdzony. Oznacza to, że obowiązek naprawienia

a to oznaczało, że kodeks karny w pozostałym zakresie odwoływał się do przepisów kodeksu cywilnego. W związku z tym skorzystanie z argumentu *a contrario* nakazuje ich bezpośrednie stosowanie. Po drugie art. 46 k.k. miał charakter wnioskowy, a więc typowy dla prawa cywilnego¹⁷.

Po trzecie, taką interpretację wzmocnia także brzmienie ustawy – Kodeks postępowania karnego¹⁸ (dalej: k.p.k.) sprzed nowelizacji¹⁹, umożliwiające prowadzenie powództwa adhezyjnego. Mianowicie warunkiem zasądzenia odszkodowania lub zadośćuczynienia w wyroku karnym było istnienie w dacie wyrokowania szkody w całości lub w części. W zwią-

14 Zob. art. 15 § 1 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r., poz. 665, 666, 768, 1452, 2217).

15 W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne. Część ogólna*, wyd. 2, Kraków 2013, s. 440; uzasadnienie rządowego projektu kodeksu karnego (w:) *Nowe kodeksy...*, s. 146–147.

16 Por. uchwała SN z dnia 13 lipca 2011 r., III CZP 31/11, OSNC 2012, nr 3, poz. 29.

17 S. Szyrmer, *Wybrane zagadnienia związane z orzekaniem obowiązku naprawienia szkody jako środka karnego*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2005, z. 1, s. 72.

18 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r., poz. 1904).

19 Ustawa z dnia 20 lutego 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2015 r., poz. 396).

ku z tym nie orzekało się ich, jeżeli szkoda została naprawiona przez sprawcę czynu albo inną osobę. Ponadto nie stanowił on przedmiotu wyrokowania także wtedy, gdy roszczenie wynikające z popełnienia przestępstwa było przedmiotem innego postępowania albo o roszczeniu tym prawomocnie orzeczono (art. 415 § 5 k.p.k.). Jeżeli jednak orzeczone środki karne nie pokrywały całej szkody, pokrzywdzony mógł dochodzić dodatkowych roszczeń w postępowaniu cywilnym (art. 415 § 6 k.p.k.). Zatem, jak słusznie zauważył Sąd Najwyższy, już te przepisy potwierdzały, że w obowiązku naprawienia szkody chodzi nie tylko o represję wobec sprawcy czy jego resocjalizację, ale także, a nawet przede wszystkim, o naprawienie wyrządzonej pokrzywdzonemu szkody²⁰.

Po czwarte, tak przyjętą wykładnię można tylko wzmocnić brzmieniem art. 107 § 1 i 2 k.p.k. Nakazują one bowiem uznawać judykaty nakładające obowiązek naprawienia szkody za orzeczenia co do roszczeń majątkowych, jeżeli nadają się one do egzekucji w myśl przepisów kodeksu postępowania cywilnego. Ponadto egzekucja wyroku nakazującego realizację obowiązku naprawienia szkody następuje nie z urzędu, ale na żądanie osoby uprawnionej – w tym przypadku pokrzywdzonego²¹.

Istotnym kontrargumentem dla takiej interpretacji przepisów jest to, że do art. 46 k.k. przed 1 lipca 2015 r. stosowało się odpowiednio przepis dotyczący dyrektywy wymiaru kar i środków karnych, tj. art. 53 k.k. Oznaczało to, że dolegliwość wynikająca ze stosowania tego środka karnego nie mogła przekraczać chociażby stopnia winy ani stopnia społecznej szkodliwości oraz spełniała funkcje zapobiegawcze, wychowawcze i prewencyjne. Sąd mógł orzec obowiązek naprawienia szkody w części, wbrew cywilnoprawnej zasadzie dążenia do kompensacji całości szkody²². To jednak nie przesądza jeszcze o tym, że obowiązek naprawienia szkody miał charakter wyłącznie represyjny. Przywołany argument może jednak

wskazywać na słuszność poglądu, że funkcja represyjna występowała oprócz funkcji kompensacyjnej. Nie zmienia to jednak faktu, że zaprezentowane powyżej okoliczności silnie przekonują o przyjęciu przede wszystkim charakteru kompensacyjnego art. 46 k.k.²³ Przypomnijmy też, że i obowiązek naprawienia szkody z kodeksu cywilnego spełnia *per se* również funkcję prewencyjną, chociaż normy prawa cywilnego tego nie akcentują. Ponadto przypomnijmy, że uzależnienie wysokości obowiązku naprawienia szkody z art. 53 k.k. umożliwiało zastosowanie konstrukcji powództwa adhezyjnego.

4.2. Obowiązek naprawienia szkody jako element spadku

Uznając zatem słuszność poglądu Sądu Najwyższego o przede wszystkim kompensacyjnym charakterze naprawienia szkody z art. 46 k.k., należy odpowiedzieć także na pytanie, czy obowiązek ten wchodzi do masy spadkowej po zmarłym sprawcy przestępstwa. Jediną wskazówkę w tym zakresie stanowi art. 922 k.c. Zgodnie z nim prawa i obowiązki majątkowe zmarłego przechodzą na spadkodawców z chwilą jego śmierci. Do spadku nie wchodzi prawa i obowiązki zmarłego ściśle związane z jego osobą, jak również prawa, które z chwilą jego śmierci przechodzą na oznaczone osoby niezależnie od tego, czy są one spadkobiercami. Wydaje się zatem, że art. 922 k.c. wprowadza swoiste domniemanie, zgodnie z którym obowiązki majątkowe o charakterze prywatnoprawnym²⁴ przechodzą na spadkobierców, zaś wyłączenie ich z masy spadkowej musi być uzasadnione ściśle osobistym charakterem obowiązku.

Sąd Najwyższy słusznie zauważył, że wyrażenie „ściśle związane z osobą zmarłego” nie może być rozumiane jako uprawnienie czy obowiązek obciążający zmarłego²⁵. Przeczyłoby to samej istocie dziedziczenia. Sens niedziedzicznych obowiązków majątkowych po-

20 Uchwała SN z dnia 13 lipca 2011 r., III CZP 31/11, OSNC 2012, nr 3, poz. 29.

21 R. Giętowski, *Hierarchia funkcji karnoprawnego obowiązku naprawienia szkody i jej znaczenie w praktyce*, „Palestra” 2003, nr 11–12, s. 130.

22 D. Szeleszczuk, komentarz do art. 46..., nb 7, s. 317.

23 Zob. szerzej R. Giętowski, *Hierarchia...*, s. 128–138.

24 Do spadku nie należą prawa i obowiązki majątkowe o charakterze publicznoprawnym. Zob. wyrok SN z dnia 7 kwietnia 2004 r., IV CK 215/03, LEX nr 152889; wyrok NSA w Warszawie z dnia 8 czerwca 2011 r., II GSK 586/10, LEX nr 1083305.

25 Uchwała SN z dnia 19 listopada 1996 r., III CZP 114/96, OSNC 1997, nr 3, poz. 25.

lega na tym, że wraz ze śmiercią spadkodawcy kończą się określone stosunki majątkowe. W wyrażeniu tym chodzi zatem o takie uprawnienia i obowiązki, które wykonać może tylko spadkobierca – ze względu na właściwości stosunków, których był stroną. Zresztą samo zastosowanie słowa „ściśle” już kieruje myśli na dość wyjątkowy charakter tego odstępstwa od reguły wyrażonej w art. 922 k.c.

Naprawienie szkody ma charakter pieniężny. Czy ma jednak charakter osobisty? Przyjęcie takiego założenia

Należy także wskazać, że słusznie Sąd Najwyższy nie zastosował art. 5 k.c. w zakresie dziedziczenia tego obowiązku przez małoletnią powódkę. W prawie cywilnym jest bowiem dopuszczalne odrzucenie spadku, co w stanie faktycznym będącym podstawą wydania orzeczenia nie miało miejsca. Niezastosowanie tej możliwości powoduje *ex lege* ten skutek, że następuje dziedziczenie długów spadkowych. Brak skorzystania z prawa do odrzucenia spadku nie może przynieść pozytywnych konsekwencji nawet wobec

Skoro spadkodawca miał obowiązek naprawienia szkody, czego nie uczynił, to w sprzeczności z charakterem kompensacyjnym tego środka byłoby uznanie, że pokrzywdzony po jego śmierci nie będzie mógł dążyć do zaspokojenia swojego roszczenia.

powodowałoby, że śmierć pokrzywdzonego niweczyłaby kompensację szkody. Skoro zatem spadkodawca miał obowiązek naprawienia szkody, czego nie uczynił, to w sprzeczności z charakterem kompensacyjnym tego środka byłoby uznanie, że pokrzywdzony nie będzie mógł po jego śmierci dążyć do zaspokojenia swojego roszczenia. Takie zapatrywanie nie stoi w sprzeczności z wizją ochrony spadkobierców. Podkreślić bowiem należy, że dziedzic, przyjmując spadek wprost lub też z dobrodziejstwem inwentarza, jednocześnie bierze na siebie odpowiedzialność za długi spadkowe. Oznacza to, że jego obowiązkiem jest uregulowanie sytuacji zmarłego po jego śmierci.

Na aprobatę zasługuje przyjęty w orzeczeniu pogląd, że wina nie stanowi przesłanki „ściśłego” związania z osobą zmarłego. Gdyby bowiem tak było, to nie można byłoby uznać za dziedziczne obowiązków naprawienia szkody wynikających z deliktów, które też, na mocy art. 415 k.c., oparte są na zasadzie winy. Co więcej, takie zapatrywanie niweczyłoby dziedziczność wszelkich długów spadkowych, w których konieczny był jakikolwiek pierwiastek osobisty spadkodawcy.

osób małoletnich. Prawo cywilne nie zna bowiem niedziedziczenia długów przez małoletnich. Ponadto taką ochronę do dnia 18 października 2015 r.²⁶, dotychczas wyjątkową, regulował art. 1015 § 2 k.c., na podstawie którego dziecko dziedziczyło spadek z dobrodziejstwem inwentarza. Przyjęcie założenia, w myśl którego pokrzywdzony nie może żądać zapłaty z tytułu naprawienia szkody od małoletniego z uwagi na sprzeczność tego z „zasadami współzycia społecznego”, zakwestionowałoby istnienie w ogóle regulacji art. 1015 § 2 k.c. Taka interpretacja przepisów w świetle art. 5 k.c. jest jednak niedopuszczalna.

5. Podsumowanie

Powyższe rozważania prowadzą do przekonania, że głosowane rozstrzygnięcie Sądu Najwyższego jest trafne i ma swoje uzasadnienie zarówno w tekście ustawy, jak i w racjach słusznościowych. W moim

²⁶ Ustawa z dnia 20 marca 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2015 r., poz. 539).

przekonaniu od początku wprowadzenia aktualnie obowiązującego kodeksu karnego istniała funkcja kompensacyjna, chociaż w zasadzie nie spełniała roli pierwszoplanowej. Nawet przed wejściem w życie nowelizacji kodeksu karnego w 2015 r. była ona wyrazem próby realizowania sprawiedliwości naprawczej. Przede wszystkim taką funkcję pełnił szeroko skomentowany obowiązek naprawienia szkody. Nie oznacza to jednak, że ten środek karny nie ma charakteru represyjnego. Jednakże w tym przypadku wyjątkowo rola ta nie miała takiego znaczenia jak w przypadku kar i pozostałych środków karnych.

Zmiany aksjologiczne prawa karnego, które zwiększyły zabezpieczenie interesów osób pokrzywdzonych czynami przestępczymi, jednocześnie spowodowały skutek – być może niekoniecznie zamierzony przez prawodawcę – w postaci dziedziczenia obowiązku naprawienia szkody. Trzeba przy tym mocno zaakcentować, że nie jest to równoznaczne z zezwoleniem na dziedziczenie kary, albowiem art. 46 k.k. do katalogu kar nigdy nie należał. W moim przekonaniu argument odsyłający do kontekstu, w którym przepis ten został umieszczony, oraz stosowanie do niego dyrektyw wymiaru kary powinny ugiąć się przed wieloma mocniejszymi według mnie argumentami, wyłaniającymi się z analizy szeregu innych przepisów i natury samego obowiązku naprawienia szkody. Jednocześnie komentowane rozstrzygnięcie w żaden sposób nie godzi w interesy majątkowe spadkobierców, którzy mają prawny obowiązek odpowiadać za długi spadkowe spadkodawcy, do których zapłata określonej kwoty pieniężnej z całą pewnością należy.

Wydawane przed zapadnięciem komentowanego orzeczenia judykaty w odmienny sposób kwalifikowały obowiązek naprawienia szkody. W tak ważnej kwestii, zarówno dla pokrzywdzonego, jak i spadkobierców sprawcy przestępstwa, obecny stan orzecznictwa powodował, że od poglądu sądu uzależniony był skład masy spadkowej oraz rzeczywista rekompensata szkód. Taki stan rzeczy trudno było akceptować. Zatem wyzwaniem stojącym przed wymiarem sprawiedliwości jest zaaprobowanie niniejszego rozstrzygnięcia i w konsekwencji ujednoczenie linii orzeczniczej, zarówno Izby Cywilnej, jak też Izby Karnej Sądu Najwyższego oraz sądów powszechnych, na rzecz przyjęcia słuszności komentowanego orzeczenia.

Bibliografia

- Cieślak M., *O węzłowych pojęciach związanych z sensem kary*, „Nowe Prawo” 1969, nr 2, s. 195–213.
- Daszkiewicz W., *Naprawienie szkody w prawie karnym*, Warszawa 1972.
- Giętkowski R., *Hierarchia funkcji karnoprawnego obowiązku naprawienia szkody i jej znaczenie w praktyce*, „Palestra” 2003, nr 11–12, s. 128–138.
- Gostyński Z., *Obowiązek naprawienia szkody jako środek polityki karnej*, „Państwo i Prawo” 1986, nr 7, s. 59–69.
- Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, Warszawa 2014.
- Murzynowski A., *Nalożenie obowiązku naprawienia skutków przestępstwa jako element nowej polityki karania*, „Państwo i Prawo” 1970, nr 5, s. 711–726.
- Muszyńska A., *Naprawienie szkody wyrządzonej przestępstwem*, Warszawa 2010.
- Muszyńska A., *Znaczenie „zachowania się pokrzywdzonego” dla orzeczenia naprawienia szkody: uwagi na tle modelu sprawiedliwości naprawczej (w:) Problemy wymiaru sprawiedliwości karnej. Księga jubileuszowa profesora Jana Skupińskiego*, red. A. Błachnio-Parzych, J. Jakubowska-Hara, J. Kosonoga, H. Kuczyńska, Warszawa 2013, s. 97–107.
- Nowe kodeksy karne – z 1997 r. z uzasadnieniami. Kodeks karny. Kodeks postępowania karnego, Kodeks karny wykonawczy*, oprac., red. I. Fredrich-Michalska, B. Stachurska-Marcińczak, Warszawa 1997.
- Problemy wymiaru sprawiedliwości karnej. Księga jubileuszowa profesora Jana Skupińskiego*, red. A. Błachnio-Parzych, J. Jakubowska-Hara, J. Kosonoga, H. Kuczyńska, Warszawa 2013.
- Radwański Z., Olejniczak A., *Zobowiązania – część ogólna*, seria „Podręczniki Prawnicze”, wyd. 12, Warszawa 2016.
- Szeleszczuk D., komentarz do art. 46 (w:) *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, Warszawa 2014.
- Szyrmer S., *Wybrane zagadnienia związane z orzekaniem obowiązku naprawienia szkody jako środka karnego*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2005, z. 1, s. 69–89.
- Wróbel W., Zoll A., *Polskie prawo karne. Część ogólna*, wyd. 2, Kraków 2013.

Akty prawne

- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r., poz. 459, 933, 1132).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r., poz. 2204).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r., poz. 665, 666, 768, 1452, 2217).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r., poz. 1904).

Ustawa z dnia 20 lutego 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2015 r., poz. 396).

Ustawa z dnia 20 marca 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2015 r., poz. 539).

Orzecznictwo

Uchwała SN z dnia 19 listopada 1996 r., III CZP 114/96, OSNC 1997, nr 3, poz. 25.

Wyrok SN z dnia 7 kwietnia 2004 r., IV CK 215/03, LEX nr 152889.

Wyrok SN z dnia 23 lipca 2009 r., V KK 124/09, OSNwSK 2009, nr 1, poz. 1593.

Wyrok NSA z dnia 8 czerwca 2011 r., II GSK 586/10, LEX nr 1083305.

Uchwała SN z dnia 13 lipca 2011 r., III CZP 31/11, OSNC 2012, nr 3, poz. 29.

Wyrok SN z dnia 3 kwietnia 2014 r., V KK 76/14, KZS 2014, nr 7–8, poz. 23.

Postanowienie SN z dnia 15 maja 2015 r., V CSK 482/14, Legalis 1337784.

Wyrok SN z dnia 25 czerwca 2015 r., II KK 171/15, KZS 2015 nr 10, poz. 16, KZS 2016, nr 5, poz. 1.